PRINCIPII HERMENEUTICE PENTRU O EXEGEZĂ BIBLICĂ SPIRITUALĂ ÎN OPERA LUI ORIGEN*

EUSEBIU BORCA
Centrul Universitar Nord, Baia Mare
beusebiu@yahoo.com

Abstract: Origen's hermeneutical principles show the importance of spiritual interpretation of the Bible. This method is the best way to remind the contemporaries the holiness of this book. Also, he underlines the ways that an interpreter has to do for being prepare and capable to deal with such an important activity. This approach is very important because it shows us that Bible precepts can be held if we recognize that the Law of Old Testament and the letter of New Testament must be understand spiritually.
Keywords: Origen, Scripture, allegorical, spiritual, interpretation, hermeneutical

Introducere

Origen este descris ca „plăcându-i să doarmă cu capul pe Sfânta Scriptură, cititor prodigios atât al creştinilor, cât şi al necreştinilor, interesat în aceeaşi măsură de litera Scripturii cât şi de miile de exegeze posibile", care aruncă „din zbor o mulţime de idei [...] care îl dărâmă până şi pe cel mai avizat cercetător". Deşi cititorii săi sunt cuprinşi de o dorinţă „pătimaşă de a-l urma până la capăt şi de a-i cuprinde sistemul [...] Origen le scapă prin mii de cărări ascunse" (Orbe 1969, 557). Deşi este cunoscut mai ales prin exegeza sa spirituală sau alegorică[1], Origen nu este inventatorul, ci doar un mare teoretician al ei[2]. În lucrările sale, Origen acordă, în mod constant, atenţie diferitelor variante textuale, pe care le-a găsit în manuscrise (Crouzel 1999: 113).

Pentru că citirea şi explicarea Scripturii este o îndeletnicire veche de când creştinismul, interpretarea ei trebuie discutată într-un cadru istoric, unde poate fi urmărită dezvoltarea ei. Înainte de a susţine părerile criticilor moderni, este util să cunoaştem interpretările Părinţilor Bisericeşti, istoricul exegezei şi diferitele metode de interpretare. Din acest punct de vedere, metoda lui Origen, primul mare interpret şi critic biblic, trebuie să reprezinte un mare interes pentru cei ce vor să explice Scriptura (Rovenţa 1929: 6-7). „Marele alexandrin continuă să incite, să fascineze, să obsedeze nu atât teologia ori pe teologi (care condamnându-l l-au taxat definitiv), cât mai ales disciplinele auxiliare teologiei, hermeneutica şi filosofia" (Bădiliţă 1995: 100).

---

* *Hermeneutical Principle for a Spiritual Biblical Exegesis in Origen's Writings*

[1] Cei doi termeni sunt socotiţi echivalenţi de Crouzel, care consideră că, alături de Ieronim, Origen este „cel mai mare exeget critic şi literal al Antichităţii creştine" (Couzel 1999: 113).

[2] Deşi Origen face teoria exegezei spirituale în *Despre Principii*, *Filocalia* şi în *Omilii*, practica sa este chiar mai bogată decât teoria (cf. Crouzel 1999: 113, nota 2).

BDD-A25901 © 2016 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:54:29 UTC)

1. Exegeza spirituală a lui Origen are la bază Scriptura

Sfânta Scriptură este cel mai strălucit document al credinţei creştine, o „Carte de căpătâi", care are legile ei proprii de interpretare, însă acestea trebuie căutate (Neaga 1981, 757). Referitor la opera biblică a lui Origen, trebuie să arătăm că alexandrinul este primul creştin care îşi ia sarcina unui studiu al Scripturii în chip sistematic, primul care scrie comentarii şi omilii exegetice la cărţile sfinte şi primul care înţelege că studiul biblic este strâns legat de autenticitatea textului (Rovenţa 1929: 13). Pentru Origen, baza exegezelor spirituale o constituie Vechiul Testament, înţeles, în întregime, ca o profeţie a lui Hristos, care este cheia acestuia[3]. În acest sens, Origen, de fiecare dată, invocă ajutorul divin: „Doamne Iisuse, vino din nou; explică aceste cuvinte mie şi celor care au venit în căutarea hranei spirituale" (HOM.JE. 1998: 213).

Origen arată că exegeza alegorică afirmă valoarea Vechiului Testament împotriva criticilor (gnostici, marcioniţi etc.) şi dă acestuia adevăratul său sens. Apărându-i pe iudei împotriva atacurilor păgâne (Celsus), Origen identifică valoarea pozitivă a Vechiului Legământ, deşi acestea erau doar ceva temporar, considerând că autoritatea acestor porunci (ale Legii) este una limitată de timp[4]. De exemplu, evenimentul distrugerii Templului din Ierusalim (70 d.Hr.) care a făcut să înceteze cultul sacrificial, este înţeles de Origen, drept o modalitate prin care Dumnezeu arată că autoritatea Vechiului Testament trebuie altfel înţeleasă (Gregerman 2009, 184). Creştinii sunt cei care au dus mai departe consecinţele practice ale unui cult monoteist, dar care a înţeles că „Dumnezeul suprem nu poate fi adorat decât prin sacrificii spirituale"[5].

1.1. Exemple de exegeză spirituală vechitestamentară

Pentru că Vechiul Testament a fost scris şi pentru creştini, însă pentru că o bună parte din preceptele sale (referitoare la ceremonii şi drept) nu ni se mai impun în litera lor, este necesară o exegeză spirituală[6], iar Origen a fost mistuit de curiozitatea de a şti ce se află dincolo de litera scrisă a cărţilor sfinte (Coman 1971, 610).

Origen descoperă în paginile Vechiului Testament multe alegorii. Relatând despre episodul biblic în care Rebeca a venit la fântână pentru a scoate apă şi întâlnirea sa cu trimisul lui Avraam (Fac. 24:15), Origen înţelege că ni se porunceşte ca zilnic să mergem la fântâna Scripturii pentru a-L întâlni acolo pe Hristos (OM.GN. 2006: 381). Iosif prefigurează pe Mântuitorul, toiagul lui Moise închipuie Crucea Domnului, mielul pascal este preînchipuirea lui Hristos, Mielul lui Dumnezeu, care ridică păcatul

[3] Principiu fundamental, care deosebeşte radical alegoria creştină de cea greacă (Crouzel 1999: 117).

[4] Observarea Legii de către creştini trebuie mai întâi supusă unei critici mai largi (CELS. 1984: 463-464).

[5] Dumnezeu trebuie adorat nu prin sacrificii carnale (sânge), ci în duh. Este o idee ridicolă a crede că Dumnezeu, care este cunoscut spiritual, trebuie adorat într-o manieră materială/ carnală (CELS. 1984: 399, 431-432). Cultul spiritual constă în aducere de rugăciuni (CELS. 1984: 481,483), altarul spiritual este inima creştinilor credincioşi (CELS. 1984: 517), iar Trupul lui Hristos este un templu spiritual (CELS. 1984 519). Astfel, creştinii continuă să celebreze sărbătorile spiritual prin rugăciune continuă şi abţinere de la rele (CELS. 1984: 522).

[6] Litera prescripţiilor juridice şi ceremoniale din Legea veche a fost abolită de către Hristos. Dacă acestea nu au un sens spiritual, pentru creştini, ele nu mai au nici o semnificaţie (Crouzel 1999: 119, 126).

BDD-A25901 © 2016 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:54:29 UTC)

lumii, care şi-a dat viaţa chiar în timpul când se junghiau mieii de Paşti. Origen consideră că în cartea Ieşirii se văd prezente rădăcinile Bisericii (BODOGAE OM.IŞ. 1981: 52), iar dacă Egiptul este casa robiei, Ierusalimul este casa libertăţii. Ieşirea din Egipt este tâlcuită ca o ieşire din păcat, o călătorie şi o luptă spre Dumnezeu (Neaga 1981, 760). Descrierea călătoriei spre pământul făgăduinţei este „călătoria spre Dumnezeu", unde poate fi observată strânsa legătură între tip şi antitip, dintre umbră şi realitate, dintre Vechiul şi Noul Testament (BODOGAE OM.NM. 1981: 137). Demn de amintit este leit-motivul Iisus-Iosua, unde Origen îşi cheamă ascultătorul „pe perspectiva abia perceptibilă a cuvântului" să observe imaginea marelui Arhiereu (OM.IO. 1981: 269-270). În Cântarea Cântărilor, iubirea dintre mire şi mireasă preînchipuie relaţia dintre credincios şi Dumnezeu, iar Solomon cel paşnic este chipul lui Hristos, chipul păcii[7].

Această modalitate de înţelegere a Vechiului Testament nu-i aparţine lui Origen, ci însuşi Mântuitorul afirmă că Moise a scris despre el (Ioan 5:46). La fel, interdicţia din Deuteronom (25:4), despre „botniţa boului care ară aria", Sfântul Pavel (1 Cor. 9:9, 1 Tim. 5:18) o aplică pentru sine, considerând că trebuie să trăiască din apostolatul său. Epistola către Galateni (3:5) afirmă că Hristos este urmaşul lui Avraam, împlinirea făgăduinţelor făcute patriarhului. Tot aşa, ceremoniile Vechiului Legământ sunt „umbra realităţilor cereşti" (a celor viitoare cf. Col. 2:16-17). Conform evangheliilor (Mat. 26:61, Ioan 2:19-21), Templul simbolizează trupul lui Hristos. Cele trei zile pe care Iona le petrece în pântecul monstrului marin reprezintă cele trei zile în care Iisus va rămâne în „inima pământului" (Mat. 12:39-40), iar predica profetului la Ninive o prefigurează pe cea ţinută de Iisus păgânilor (Mat. 12:41). Pe drumul spre Emaus, când Iisus se arată apostolilor, este ocazia unei lecţii de exegeză spirituală, căci „începând de la Moise şi de la toţi profeţii, le-a tâlcuit din toate Scripturile cele despre El" (Luc. 24:27). Şarpele de aramă îl reprezintă pe Hristos înălţat pe cruce (Ioan 3:14), mana este pâinea vieţii, care este Iisus, Cuvânt şi Euharistie (Ioan 6:22-59), Biserica este numită în mod constant „noul Israel", iar creştinul „iudeul tainic" (Rom. 2:29), pentru că el poartă „circumcizia în duh" (Crouzel 1999: 120).

În Epistola către Evrei este prezentă ideea că Hristos este Arhiereul Noului Legământ, al cărui prefigurare poate fi întâlnită în Vechiul Testament. Interpretările scripturistice ale lui Origen sunt „de obicei în acord cu regula de credinţă", nu sunt niciodată prezentate drept singurele interpretări posibile, ci doar „prilejuri de înţelegere", un punct de plecare pentru înţelegere şi rugăciune. Când interpretările provin din Noul Testament, ele posedă autoritatea pe care le-o dă inspiraţia scripturistică, în celelalte cazuri, fiind vorba de încercări personale şi ipotetice de a vedea sensul unui pasaj cu ajutorul harului lui Dumnezeu şi de a furniza auditorului ceva ce l-ar putea ajuta în rugăciunea sa[8].

[7] Origen explică Vechiul Testament prin Noul Testament (Neaga 1981, 760-761).

[8] De subliniat modestia lui Origen, care îşi prezenta interpretările încuviinţând că cel care „găseşte o explicaţie mai bună", bucuros o va accepta şi se va alătura părerii sale. Origen nu pretinde că semnificaţia interpretării sale ar fi definitivă şi universal valabilă, ci o încercare personală, discutabilă (dar totuşi comunicabilă) de a ajunge la sensul profund al textului. Referitor la exegeza Noului Testament, Origen consideră că Scriptura cea nouă este profetică, Întruparea prefigurând venirea de la sfârşitul timpului când ni se vor descoperi „adevăratele" realităţi. Nu există decât o singură Evanghelie,

BDD-A25901 © 2016 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:54:29 UTC)

În încercarea de a apăra Vechiul Testament în faţa atacurilor ereticilor (marcioniţii), Origen echivalează cunoştinţa de care se bucurau drepţii Vechiului Testament cu cea a Apostolilor (COM.JN. 1862: 479-487). Fiind umbră, Vechiul Testament nu posedă „adevăratele" realităţi, nu vede decât „ca prin oglindă, în ghicitură". Însă, prin venirea lui Hristos şi prin exegeza care o iniţiază venirea sa, Vechiul Testament a fost transformat în Noul Testament, aşa cum la nunta din Cana, apa a fost preschimbată în vin (COM.JN. 1862: 517-524).

1.2. Texte biblice pentru justificarea exegezei spirituale

1.2.1. Exemple de interpretare alegorică la Origen

Relatarea minunii săturării celor 5000 de oameni (Mat. 14:14-21) este la Origen un model de interpretare figurată. Mâncarea oferită mulţimii reprezintă cuvântul lui Dumnezeu sau Scriptura, iar cei ce-i urmau lui Hristos reprezintă poporul vechiului legământ, care înfometat, trebuie să meargă în cetăţi pentru a se „alimenta" cu „litera legii, profeţii şi porunci". Iisus porunceşte însă ucenicilor să le ofere de mâncare, pentru că el este cuvântul lui Dumnezeu (COM.MT. 1982: 58-61).

Parabola năvodului (Mat. 13:47) îi prilejuieşte lui Origen să dezvolte o alegorie dogmatico-morală. Năvodul înseamnă Scriptura, care devine desăvârşit numai prin Hristos. Asemenea năvodului, care, aruncat în mare, strânge tot felul de lucruri, reprezintă Scriptura care aduce la credinţă toate neamurile. Dacă marea reprezintă viaţa oamenilor, ţărmul este împlinirea veacurilor (COM.MT. 1982: 29-31).

Origen consideră că viaţa creştină seamănă cu o trecere pe mare, după modelul umblării pe mare a Mântuitorului. Pentru a ne trece pe celălalt ţărm (Împărăţia Cerurilor), Iisus ne cheamă în corabie, fără de care nu putem învinge loviturile valurilor şi vântul potrivnic (necazurile acestei lumi, care ne îndepărtează de la dreapta credinţă şi de la virtuţi) (COM.MT. 1982: 64). La Schimbarea la Faţă, hainele Mântuitorului, albe ca lumina, reprezintă cuvintele şi literele Evangheliilor (COM.MT. 2004: 743-744).

Considerând Evanghelia după Ioan una „spirituală" şi pârga Scripturii, Origen o alegorizează masiv, însuşi Mântuitorul vorbeşte în cuprinsul ei în alegorii şi metafore. Datorită acestui fapt, comentariul lui Origen la această Evanghelie constituie „cea mai însemnată operă a lui între comentariile Noului Testament" (Rovenţa 1929: 57).

1.2.2 Elementele teoriei exegetice ale lui Origen pot fi descoperite în epistolele pauline

Origen foloseşte expresia: „legea este spirituală" (Rom. 7:14) pentru a transpune în plan exegetic ceea ce Apostolul spune într-un sens moral sau ascetic. Omul carnal,

în posesia căreia noi suntem, dar aceste bunuri supreme, nu le contemplăm decât „în oglindă, în enigmă", nu „faţă către faţă". Pentru creştin, exegeza Noului Testament reprezintă o interiorizare în fiecare a faptelor, gesturilor şi virtuţilor lui Hristos (Crouzel 1999: 129-130).

BDD-A25901 © 2016 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:54:29 UTC)

supus legii şi păcatului este opus omului spiritual, care, trăind după duh, îndeplineşte spiritual legea.

Sara şi Agar simbolizează două testamente (Gal. 4:21-31), iar fiii lor (Isaac, fiul Sarei, soţia liberă şi Ismail, fiul sclavei Agar) prefigurează pe creştini, care sunt liberi, respectiv pe evrei, care sunt sclavi ai legii, ai literei.

În acest pasaj întâlnim un alt cuvânt cheie al acestei exegeze, termenul „alegorie", care „semnifică un mod de a vorbi în care ceea ce spune ascunde o altă semnificaţie decât cea care apare la suprafaţă. „Comparând cele spirituale cu cele spirituale" (1 Cor. 2:13), Origen afirmă „coerenţa sau consecvenţa învăţăturii biblice", propunând „apropierea pasajelor biblice care sugerează sensuri asemănătoare", însă atrage atenţia că aceasta „nu apare întotdeauna în plan literal, ci trebuie căutată pe planul spiritual" (Crouzel 1999: 120-122).

Astfel, prin alegorie, Scriptura (1 Cor. 5:5) ne spune că Hristos este mielul pascal, paştele nostru (PASS. 1992: 10-16). La fel, stâlpul de nor, trecerea prin Marea Roşie, mana, apa, moartea în deşert a primei generaţii reprezintă: Botezul, Euharistia, pedeapsa divină pentru păcat (1 Cor. 10:1-11).

Termenul „tip", „simbol" (*τύπος*) este alt cuvânt cheie ale acestei exegeze, iar versetul 11 enunţă unul din principiile sale fundamentale: „Şi toate acestea li s-au întâmplat lor ca pilde (pentru a servi drept simbol) şi au fost scrise spre povăţuirea noastră, a celor ce am ajuns sfârşitul veacurilor (timpurile mesianice)".

Un text fundamental pentru Origen este cel în care se arată motivul pentru care iudeii n-au fost capabili să-l primească pe Hristos, vălul neridicat de pe faţă (2 Cor. 3:4-18), îi face să rămână la „litera care ucide" şi le ascunde adevărata semnificaţie a Bibliei[9]. Se arată aşadar că Noul Testament (2 Cor. 3:6-18) este o interpretare spirituală a celui vechi (Ieş. 34:29-35). „Vălul pe care Moise şi l-a pus pe faţă, fiindcă evreii n-ar fi putut suporta slava care strălucea pe faţa sa, atunci când a coborât din Sinai, unde l-a văzut pe Dumnezeu, închipuie vălul care le ascunde şi astăzi evreilor adevăratul sens al Scripturii". Iisus este cel care ridică acest văl, dar pentru a se întâmpla aceasta, noi trebuie să ne întoarcem către Domnul. Dacă citim Sfânta Scriptură şi nu suntem convinşi că Iisus este cel care-i arată sensul, înseamnă că rămânem la

> „litera care ucide fără a trece la Duhul care dă viaţă. Înainte de Iisus, adevăratul sens al Vechiului Testament nu putea fi văzut şi tot aşa rămâne şi pentru evreii de astăzi care nu L-au primit. Deci, adevăratul sens al Scripturii nu se află în literă ci în duh, când vălul este ridicat de Hristos"[10].

Interpretarea alegorică este o paradigmă a felului în care creştinii trebuie să citească Scriptura hristologic, modalitate care are darul să-i convină pe credincioşi, dar care este de neconceput pentru iudei (Gregerman 2009, 185). Origen arată că Legea este

[9] Această literă îşi va pierde acea putere mortală, când Hristos va citi din Vechiul Testament Bisericii sale, va arăta, asemenea ucenicilor săi (aflaţi în drum spre Emaus) că acestea vorbesc despre el (Crouzel 1999: 117).

[10] Origen îndeamnă la o contemplare „ca într-o oglindă", a slavei divine, prin care apoi suntem transformaţi, transfiguraţi, modelaţi (după chipul celui contemplat), printr-un fel de mimetism spiritual (Crouzel 1999: 121).

BDD-A25901 © 2016 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:54:29 UTC)

„umbra bunurilor viitoare şi nu imaginea realităţilor" (Evr. 10:1), apoi tradiţia medievală va vorbi despre o triplă gradaţie[11].

2. Principiile hermineuticii lui Origen

Urmând metoda ermineutică a lui Origen, se pot fixa normele după care putem face exegeza cărţilor sfinte (Neaga 1981, 757).

2.1. Inspiraţia integrală a Sfintei Scripturi

2.1.1. Caracterul inspirat al Sfintei Scripturi

Chiar dacă această problemă a inspiraţiei Sfintei Scripturi nu este abordată sistematic, ea este în mod constant afirmată de Origen, subiectul inspiraţiei fiind sfânt (PRAT 1912: 1874) şi având baze biblice: „toată Scriptura este insuflată de Dumnezeu" (2 Tim. 3:16).

Dacă puterea vitală (*δύναμις*), dumnezeiască, nu s-ar manifestă în cuvintele (fonemele) perisabile ale oamenilor, Scriptura ar fi un simplu text, „un cimitir pustiu şi mut"[12]. Origen arată că „Sfintele cărţi nu sunt simple scrieri omeneşti, ci provin din inspiraţia Duhului Sfânt" (FILOC. 1982: 311) şi consideră că Sfânta Scriptură este un „instrument muzical desăvârşit şi armonizat al lui Dumnezeu" (FILOC. 1982: 342), care naşte un „cântec magic" (FILOC. 1982: 352), care pune stăpânire pe cel ce-şi „trezeşte" urechea şi-ncepe să asculte (Bădiliţă 1995: 101).

2.1.2. Unitatea Revelaţiei arată unitatea Scripturii

Origen crede în cuvântul Domnului Hristos, că nu există în Lege sau Proroci nici „o iotă sau cirtă" (Mat. 5:18) care să nu conţină un mister (Chilea 1978: 76) şi susţine autoritatea divină a Scripturii fără echivoc (CELS. 1984: 365).

Origen afirmă că nici un singur punct din Scriptură nu este lipsit de înţelepciunea lui Dumnezeu (FILOC. 1982: 327) şi susţinând principiul: „un Dumnezeu unic, într-o carte unică" (Bădiliţă 1995: 104), arată că Scriptura este inspirată până la cea mai mică literă şi că nimic nu este de prisos, nepotrivit, ci totul este armonios (Rovenţa 1929: 19-23).

[11] În primul rând, Legea este umbra, speranţa, dorinţa, presentimentul realităţilor. Apoi, „Evanghelia temporală" este „imaginea", o participare reală, dar imperfectă la „realităţile divine" (aşadar, deşi posedăm încă de acum realităţile adevărate, le percepem acoperite de vălul imaginii). În cele din urmă, „Evanghelia veşnică" este cunoaşterea desăvârşită, realităţile divine, contemplarea tainelor. Deşi se vorbeşte atât despre Evanghelia veşnică dar şi despre cea temporală, cele două sunt o singură Evanghelie. Ele nu diferă prin substanţa lor, *υπόστατασις*, ci doar prin modul uman de a le concepe, *επίνοια*: în „Evanghelia veşnică" – „faţă către faţă", iar în „Evanghelia temporală" – „ca printr-o oglindă, în enigmă" (Crouzel 1999: 121).

[12] Puterea vitală a cuvintelor Scripturii este o putere duhovnicească: *πνεῦμα-δύναμις* (Bădiliţă 1995: 101-102).

BDD-A25901 © 2016 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:54:29 UTC)

2.2. Sfânta Scriptură nu conţine nimic de prisos

Scriptura se revelează drept semnul ales de Dumnezeu, al prezenţei Cuvântului drept Cuvânt în lume, vas de preţ al hranei spirituale, izvor material, nesecat al vieţii divine. La fel cum umanitatea lui Hristos este semnul vizibil prin care Dumnezeu s-a apropiat de noi şi ne-a mântuit, la fel Scriptura este simbolul material al Cuvântului. Când vorbea despre Scriptură, Origen nu avea în vedere o carte materială, ci „această lume de sensuri divine şi misterioase, această a doua creaţie". Scriptura (Legea, Profeţii) este vocea însăşi a lui Hristos (SONG 1957: 225), iar seva divină care circulă în Scripturi este sângele spiritual al lui Hristos (Origen *apud* von Balthasar 2007: 45-46). Astfel, Origen consideră că „Scriptura nu conţine nimic de prisos, nimic în dezacord şi nimic neadevărat" (Rovenţa 1929: 21).

2.3. Sfânta Scriptură are un sens spiritual

Origen susţine că în Sfânta Scriptură găsim „un sens spiritual pentru orice pasaj", însă ne avertizează asupra faptului că sensul literal nu este prezent în orice pasaj biblic. Întrucât de multe ori s-a dovedit „că sensul literal duce la absurdităţi" (FILOC. 1982: 322), îndeamnă la depăşirea acestui sens prin adoptarea sensului spiritual.

3. Multiplicitatea sensurilor Scripturii şi încercări de clasificare

3.1. Cele trei[13] sensuri: literal, moral şi mistic

Căutând să definească sensurile Sfintei Scripturi, înainte de a-şi expune metoda lui de interpretare, Origen foloseşte drept motto cuvintele lui Solomon, care ne vorbeşte despre înţelesul întreit al Scripturii, care trebuie „înscris în sufletul nostru" (Prov. 22:19-21). Se vorbeşte despre un sens simplu (interpretarea comună – „την πρόχειρον αὐτής εκδοχήν"), care este întemeiat pe trupul Scripturii; despre un sens care se poare ridica mai sus, întemeiat pe sufletul Scripturii; însă ultimul („ο δε τέλειος"[14]) este singurul care poate să înţeleagă cele ale Duhului (1 Cor. 2:16), căci cele spirituale se comunică numai celor spirituali[15].

Filocalia tratează în pasaje ample subiectul interpretării Scripturii, însă Origen nu spune foarte clar ce înţelege prin cele trei sensuri (PRAT 1912: 1874-1875).

[13] Pot fi distinse trei manifestări sensibile ale Logos-ului: Întrupare, Biserică, Scriptură (inadecvat distincte). Astfel, putem afirma că Hristos trăieşte în trei trupuri substanţiale: trupul său personal, cel al Bisericii şi cel al credinciosului (Balthasar 2007: 58).

[14] Concepţia lui Origen se bazează pe structura trihotomică a persoanei umane (*σάρξ, ψυχή, πνεύμα*), cele trei sensuri ale Scripturii (*σάρκος, ψυχής, πνευματικού*) reprezentând, fiecare, o gradaţie spre interpretarea superioară (Rovenţa, 1929: 41-42).

[15] Pentru concepţia lui Origen despre cele trei sensuri vezi PRINC. 1982: 274-297.

BDD-A25901 © 2016 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:54:29 UTC)

3.1.1. Sensul literal-istoric (corporal)

Sensul prim al Scripturii (pe care nici Origen nu-l tăgăduieşte) este sensul corporal sau literal. Acestui sens, Origen nu-i dă mare importanţă, considerând că tocmai prin utilizarea lui, ereticii îşi susţin învăţăturile greşite. Astfel, dintr-un motiv apologetic, Origen este nevoit să se ridice deasupra acestui sens, deşi rămâne legat de el, căci numai „pe baza literei se poate construi figura" (Rovenţa 1929: 42-44).

Origen desemnează acest sens prin diverse sinonime (corpul, carnea şi litera Scripturii; sensul gramatical, istoric sau sensibil) şi consideră că există locuri în Scriptură unde dacă am afirma existenţa lui, ar fi absurd (de exemplu, antropomorfismele, înţelese literal, ar fi nevrednice de Revelaţia divină şi este necesar să le alegorizăm) (PRAT 1912: 1875).

3.1.2. Sensul moral (psihic-sufletesc)

Deşi Origen afirmă că Scriptura are un sens al sufletului, intermediar între cel corporal şi cel spiritual, în interpretările sale, acesta nu se distinge prea clar (adesea este confundat cu sensul spiritual, considerat a fi doar o ramură a acestuia, a fost denumit şi „aplicaţia morală a sensului literal"). Pentru că unele interpretări ale lui Origen nu aparţin celorlalte două sensuri, acestea au fost catalogate „aplecări practice şi moralizatoare către creştini"[16].

Din punct de vedere trihotomic, acest sens corespunde sufletului, iar Origen îl foloseşte pentru edificarea credincioşilor. Deşi în lucrările sale, aproape întotdeauna, Origen neglijează acest sens intermediar (reducând interpretarea la literă şi semnificaţia ei spirituală), în unele omilii, în care se urmăreşte latura morală a auditorilor/ cititorilor, sensului moral i se acordă cea mai însemnată demnitate (PRAT 1912: 1875-1876), în acest sens, este amintit ultimul, vezi structura omiliei a II-a la cartea Facerii.

Sensul moral al unui text este dobândit printr-o figură care nu face nici o violenţă textului (precum alegoria), ci o „plăcută asemănare morală", fiind folositor de exemplu într-o predică, când se citeşte din Scriptură pentru a combate un rău (Rovenţa 1929: 52).

3.1.3. Sensul mistic-spiritual

Origen demonstrează că pe lângă sensul literal, există şi un sens spiritual, care este cel mai important şi la care se ajunge printr-o „întoarcere a literei" (alegoria). Pentru a arăta că nu întotdeauna ceea ce citim după literă este şi adevărat, ci trebuie să recurgem la alegorie pentru a descoperi adevărata cheie a interpretării, Origen se încumetă să pună în faţă câteva texte scripturistice fără înţeles dacă sunt luate literal, dar care capătă înţelegere dacă primesc un sens figurat (spiritual)[17].

[16] Astfel de interpretări sunt realizate printr-o „aruncare de la sensul literal" (cf. Rovenţa 1929: 51).

[17] Existenţa unui sens alegoric/ ascuns biblic se sprijină pe autoritatea Sfintei Scripturi, unde Mântuitorul sau Apostolul Pavel folosesc interpretarea figurată, arătând că multe din istorisiri nu trebuie luate după

BDD-A25901 © 2016 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:54:29 UTC)

După cum împărăţia cerurilor se aseamănă cu o comoară ascunsă în ţarină, Origen arată că, la fel, nu ţarina (ceea ce este vizibil, superficial, comun în Scriptură) este realitatea spirituală, ci „cele care stau mai sus şi care nu sunt văzute de toţi", acestea sunt „comorile ascunse ale înţelepciunii şi cunoştinţei" (PRINC. 1982: 290).

Pe cei care nu ştiu să interpreteze Sfânta Scriptură în chip figurat („nu ştiu nimic în afară de buchea Legii") şi cred în „litera goală" (COM.MT. 1982: 36), Origen îi consideră necultivaţi, capabili să se comporte stupid. Aşadar, sensul literal este al mulţimii, al oamenilor neinstruiţi în ale Scripturii, în schimb, cei spirituali sunt capabili să se apropie de Dumnezeu[18].

Structura teologică a exegezei lui Origen are două niveluri. Nivelul original este sensul literal al Scripturii, care reprezintă pedagogia istorică a Logosului, iar al doilea nivel este pedagogia contemporană a Logosului, pe care auditorul o primeşte prin sensul spiritual[19].

3.2. Limita între sensul literal şi între cel spiritual-alegoric

3.2.1. Când/unde aflăm un sens alegoric şi unde trebuie să rămânem la sensul literal-istoric? Litera şi Duhul Scripturii[20] (sensul ascuns)

Sub literă se ascunde spiritul ei, pe care nu-i cu putinţă să-l percepem decât dacă ne înălţăm de la înţelesul ei. Aşadar, Scriptura nu trebuie citită numai după literă, căci astfel am pierde esenţialul ei[21].

Origen observă că evanghelistul Matei n-a considerat potrivit să explice multe dintre parabole, deoarece „nu credea în litere şi chiar dacă ar fi vrut să scrie toate

literă, ci după simbolul lor (vezi Mat. 12:40, unde Mântuitorul aminteşte pe profetul Iona în chip figurat pentru răstignire şi înviere) (cf. Rovenţa 1929: 44-45).

[18] Origen se diferenţiază de concepţia gnostică şi arată că, deşi cei simpli nu pot cunoaşte sensul spiritual, ei se pot mântui citind Scriptura. Pentru Origen, sensul alegoric nu este numai un motiv apologetic împotriva duşmanilor creştinismului (de exemplu, dacă Marcion învăţa excluderea sensului literal, Origen optează pentru păstrarea lui prin alegorizare), ci un instrument critic pentru îndepărtarea dificultăţilor în citirea Sfintei Scripturi, a nepotrivirilor aparente şi greutăţilor de interpretare (Rovenţa 1929: 46, 48-50).

[19] Origen înţelege sensul literal al Scripturii drept o înregistrare sau o transcriere a experienţei istorice a drepţilor Vechiului Testament cu activitatea de învăţător a lui Hristos. Folosirea sensului spiritual arată că Origen crede despre interpretarea contemporană a Scripturii că este o reconstituire a aceleiaşi activităţi învăţătoare a lui Hristos pentru ascultătorul modern. Această mişcare de la pedagogia istorică la cea contemporană a Logosului, l-a determinat pe Origen să alcătuiască procedura „pas cu pas" (step-wise) a interpretării fiecărui verset în parte (Torjeson 1985: 13).

[20] Dacă prima stavilă care ne stă în cale şi care trebuie trecută prin credinţă şi printr-o deosebită atenţie, priveşte imperfecţiunea persoanei interpretului sau a cititorului, Origen consideră că a doua stavilă provine din înţelesul ascuns al Scripturii, care nu-i tot una cu ceea ce pare la prima vedere (Rovenţa 1929: 37).

[21] Misterele Scripturii nu pot fi redate prin litera scrisă sau prin voce umană, lumina duhului nu poate fi restrânsă în literele materiale, căci „pe cele mai însemnate şi mai dumnezeieşti dintre misterele lui Dumnezeu, pe unele nu le-a cuprins Scriptura, pe altele nici vocea umană" (COM.JN. 1862: 405). După cum nici o fotografie nu reuşeşte să surprindă întreaga fiinţă a celui fotografiat, la fel, duhul Scripturii „are o mulţime de aspecte şi adevăruri, pe care litera nu le poate prinde decât în chip fragmentar" (Rovenţa 1929: 37-38).

BDD-A25901 © 2016 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:54:29 UTC)

misterele pe care le ştia de la Iisus, i-ar fi fost peste putinţă, deoarece erau mai presus de firea literelor" (COM.MT. 2004: 803-804). Astfel, el consideră că Scriptura este închisă, sigilată (asemenea Apocalipsei) şi stă în mâna Mielului, deci, fără lămurirea lui, nu putem vedea realitatea ei spirituală[22]. Origen consideră că doar cei care au Duhul lui Dumnezeu pot înţelege sensul spiritual al Scripturii (HOM.EZ. 2010: 139-140).

Realitatea istorică a Scripturii este de netăgăduit, mai ales când este vorba despre relatarea unor evenimente istorice din trecut (Hanson 2002: 262), de exemplu: înmormântarea patriarhilor şi a soţiilor lor, construirea Templului lui Solomon.

3.2.2. Toată Scriptura este o alegorie?

Dacă Origen admite existenţa unui sens figurat al Scripturii, aceasta nu înseamnă că nici o istorisire n-ar fi adevărată sau nici o legiuire n-ar trebui ţinută după literă sau cele scrise după literă despre Mântuitorul n-ar fi adevărate. Origen confirmă existenţa sensului literal-istoric în locurile în care istorisirea este adevărată. Dacă sensul literal-istoric are o limită numai la asemenea fapte, indiscutabile şi uşor de interpretat, sensul mistic este mai greu de aflat şi de precizat şi este datoria interpretului adevărat să ştie care istorisire a fost după literă şi care nu (Rovenţa 1929: 53-54).

3.2.3. Reguli de alegorizare

Mai mult decât un sistem, alegoria este o tendinţă de a substitui sensului propriu o metaforă sau un simbol, de a suprapune sensului natural o acomodare arbitrară, extrasă din analogii. Astfel, pe lângă sensul literal, se afirmă existenţa unui sens spiritual. Explicaţia alegorică nu este lăsată la bunul plac al exegetului, ci, raportându-se la ideile pauline, prin intermediul scrierilor sale, Origen enumeră câteva reguli ale exegezei alegorice-spirituale (PRAT 1912: 1877-1878). Fiind nemulţumit de sensul carnal, Origen atribuie o semnificaţie spirituală profeţiilor Vechiului Testament. Observând că în Scriptură se vorbeşte despre existenţa unui Ierusalim pământesc, dar şi despre un Ierusalim ceresc, despre un Israel trupesc, dar şi despre un Israel spiritual, prin analogie biblică, Origen consideră că Biserica este prefigurată de sinagogă, că duşmanii poporului evreu simbolizează duşmanii Bisericii (PRAT 1912: 1878).

După modelul biblic folosit de Mântuitor şi de Apostolul Pavel, Origen se foloseşte şi de analogia naturală, prin simbolismul numelor, al numerelor şi al locurilor (deşi folosit şi de alţii înaintea lui, modalitatea sa este totuşi independentă şi oarecum originală), având o direcţie creştină (PRAT 1912: 1878). Nu în ultimul rând, Origen semnalează faptul că interpretul trebuie să caute şi consensul[23] Sfinţilor Părinţi (Neaga 1981, 759).

[22] De o explicare aparte se bucură doar ucenicii, atunci când Mântuitorul le tâlcuieşte parabolele (Rovenţa 1929: 38-39).

[23] Deşi despre o unanimitate în sens nu poate fi vorba (pentru că nu toţi Părinţii au scris comentarii biblice sau asupra întregii Scripturi), trebuie să urmărim dacă cei mai iluştri reprezentanţi sunt în acord. Regula se referă la obligativitatea cercetătorilor de a lua la cunoştinţă învăţătura tradiţională bisericească care se reflectă în opera Părinţilor şi Scriitorilor Bisericeşti (Scriban 1922: 120-121).

BDD-A25901 © 2016 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:54:29 UTC)

3.2.4. Trei reguli pentru aflarea sensului mistic

În primul rând, Origen consideră că acolo unde sensul literal ar părea absurd sau fals, trebuie căutat sensul mistic. În al doilea rând, sensul mistic poate fi întâlnit în cărţile istorice şi profetice unde se vorbeşte despre cetăţi, împăraţi, războaie, oraşe în cer. În al treilea rând, sensul mistic trebuie căutat în toată legea ceremonială iudaică, care deci trebuie interpretată alegoric (Rovenţa 1929: 54).

Origen arată că nu toate locurile din Scriptură au un sens literal-istoric, deşi toate pot avea un sens mistic-spiritual. Deci, dacă toate locurile din Sfânta Scriptură pot fi alegorizate, au un sens spiritual, nu toate trebuie luate *ad-litteram*[24].

3.3. Origen este adevăratul autor al „sensului împătrit"

Cf. Lubac 1998: 340: Origen este adevăratul autor al „sensului împătrit" care a fost formulat pentru prima oară de Ioan Casian şi exprimată în distihul[25] dominicanului Augustin din Dacia (Crouzel 1999: 134). Sensul literar îi urmează sensului alegoric, care constă în afirmarea lui Hristos drept cheie a Vechiului Testament şi centru al istoriei. Sensul alegoric face trecerea de la Vechiul la Noul Testament şi corespunde exegezei spirituale a vechilor Scripturi. Ca două corolare, sensul moral şi cel anagogic (situat la punctul de articulaţie dintre Evanghelia temporală şi cea veşnică) pot fi găsite şi în Vechiul Testament, dar abia după ce sensul alegoric îl transformă în Noul Testament. Sensul moral sau tropologic ghidează viaţa morală a creştinului în răstimpul dintre cele două veniri ale lui Hristos. Sensul tropologic priveşte Evanghelia temporală, care aplică creştinului ceea ce se spune despre Hristos (aspect important al exegezei spirituale a Noului Testament), iar sensul anagogic anticipează realitatea eshatologică (Crouzel 1999: 134-135).

4. Interpretarea Scripturii din perspectiva interpretului

Interpretarea Scripturii este cea mai înaltă şi cea mai grea întreprindere a omului. Cel care cutează să o înţeleagă în sensul ei obiectiv, trebuie să se apropie cu o deosebită grijă, cu multe cunoştinţe, dar mai presus de toate, cu o sensibilitate specială a inimii şi a gândului. Interpretarea Scripturii este „punerea interpretului în comunicare directă cu spiritul divin, care inspiră litera cărţilor sfinte". După cum templul lui Dumnezeu a fost clădit de iudei atât cu aur dar şi cu material străin, Origen demonstrează că toate ramurile de cunoştinţă umană pot contribui la înţelegerea Scripturii (Rovenţa 1929: 33-34).

[24] Deşi sensul spiritual poate fi pretutindeni, trebuie să rămânem lângă adevărul istoric (sensul literal), singurul prin care cineva se poate ridica la cel spiritual (Rovenţa 1929: 54-55). Origen îndeamnă mai întâi la căutarea veridicităţii istorico-literale a textului şi apoi la înţelegerea spirituală, alegorică (IN.THES. 1862: 1297).

[25] „Litera învaţă cele întâmplate, alegoria ceea ce este de crezut/ Morala (sensul moral) ceea ce trebuie să faci şi analogia ceea ce trebuie să nădăjduieşti" (Basarab 1997: 26).

BDD-A25901 © 2016 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:54:29 UTC)

Pentru „citirea sfintelor scrieri", Origen îl îndeamnă pe Grigorie să fie cu „multă băgare de seamă, ca nu cumva" să spună sau să creadă „ceva necugetat despre ele". Fiind „cu atenţie în citirea celor sfinte, cu credinţă şi cu preconcepţie care să placă şi lui Dumnezeu", dacă vom „bate la cele ascunse ale Scripturii", şi dacă vom fi înarmaţi şi cu rugăciune, ni se va deschide de către uşier şi vom înţelege cele sfinte şi cele ascunse ale Scripturii (GREG. 2004: 457).

4.1. Condiţiile care i se cer unui interpret al Scripturii

În primul rând, interpretul trebuie să pună toate cunoştinţele umane (filosofice, geometrice etc.) în slujba interpretării. Precum aurul Egiptului, care deşi străin, a putut fi folosit de israeliţi la alcătuirea candelabrelor templului divin, la fel şi acestea, deşi sunt socotite „material străin", îl putem întrebuinţa pentru înţelegerea Sfintelor Scripturi. În al doilea rând, interpretul trebuie să dea dovadă de multă atenţie pentru a nu spune sau a crede ceva impios sau grăbit. În al treilea rând, interpretul trebuie să aibă o credinţă şi o judecată care să placă lui Dumnezeu. Apoi, interpretul biblic trebuie să bată şi să cerceteze la cele ascunse ale Scripturii. Însă, toate acestea nu ajung, şi, ca să înţelegem cele dumnezeieşti e foarte trebuincioasă şi rugăciunea (Rovenţa 1929: 34-35).

Prin Origen, ştiinţa interpretării Scripturii devine „o culme" nu pentru o sistematizare a tuturor normelor de interpretare, ci datorită faptului că în persoana alexandrinului găsim „aptitudini necesare unui exeget de profesiune şi o isteţime de neegalat în aplicarea principiilor" de interpretare. Pentru că Sfânta Scriptură trebuie înţeleasă duhovniceşte, Origen consideră că exegetul trebuie să aibă anumite calităţi pentru a putea pătrunde în tainele adânci ale Scripturii (Neaga 1981: 757-758), exegetul trebuie să fie demn de Dumnezeu.

4.2. Înţelegerea Scripturii nu este un act raţional, ci unul de credinţă

Origen aşează credinţa în fruntea calităţilor menite să ajute la interpretarea corectă (Neaga 1981: 758), şi argumentează această necesitate cu temeiuri biblice: „De nu veţi crede, nu veţi înţelege" (Is. 7:9). Principiul pe care Origen va clădi metoda sa de interpretare şi primul sfat pe care îl dă unui interpret este că pentru a înţelege Scriptura este nevoie în principal de credinţă[26].

Origen „pune prima lege fundamentală în interpretarea Scripturii, care, după el, nu-i un act curat raţional şi posibil oricărui cititor, ci e o sarcină complexă, care cere, pe lângă toate cunoştinţele şi puterile noastre intelectuale şi o câtime de credinţă". Origen a „alergat" la alegorie „dintr-un exces de credinţă şi pietate, dintr-un avânt apologetic şi metafizic", el n-a rupt total „legătura cu realitatea sensului literal, deşi alegorismul lui cuprinde multe închipuiri subiective", care-i servesc drept „încercări

[26] „Credinţa şi puterea divină se leagă precum chihlimbarul încălzit atrage obiectele". Deci, contactul „între spiritul divin al Scripturii şi între fiinţa interpretului se face prin dispoziţia sufletească a credinţei, a unei prejudecăţi credincioase şi a rugăciunii (Rovenţa 1929: 35).

BDD-A25901 © 2016 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:54:29 UTC)

de-a zbura spre dumnezeire. Origen este cel mai mare interpret care a crezut că poate folosi credinţa creştină şi înţelegerea Bibliei prin alegorie" (Rovenţa 1929: 35, 58).

Origen consideră că în primul rând, Scriptura trebuie explicată într-un mod vrednic de Dumnezeu, care este autorul Scripturii. Apoi, „litera" (sensul corporal) al Scripturii trebuie abandonat ori de câte ori ar duce la ceva imposibil, absurd sau nevrednic de Dumnezeu. Nu în cele din urmă, învăţătura Bisericii trebuie să fie totdeauna prezentă ca principiu călăuzitor (PRAT 1912: 1876-1877).

4.3. Smerenia interpretului

Înainte de a se apropia de „gustarea tainelor biblice" exegetul e necesar să se smerească ca să poată înţelege adevărata dimensiune a învăţăturii revelate. Sufletul interpretului trebuie să fie „o adevărată biserică", pentru ca astfel, rugăciunea să-l învrednicească „de o suflare ajutătoare a Duhului Sfânt" (Neaga 1981: 759).

Origen afirmă rolul smereniei şi necesitatea ei în interpretarea Scripturii arătând că un expert lipsit de smerenie este asemenea unei bărci îndoielnice, pe care valurile oceanului o poartă dintr-o parte în alta, fără a oferi siguranţa ajungerii la mal[27].

5. Perspectiva hristologică a exegezei lui Origen

5.1. Semnificaţia istorică şi actuală a exegezei spirituale

Exegeza spirituală este acuzată de interpretări arbitrare şi i se reproşează distanţa între ceea ce spune sensul literar şi ceea ce scoate exegetul din acesta, care este bănuit că face din text un simplu pretext pentru a-şi expune părerile proprii, în loc să asculte Cuvântul Domnului. Exegeza spirituală a jucat un rol revelator şi catalizator în explicitarea credinţei, căci dacă nu vedem în Vechiul Testament prefigurarea lui Hristos, înseamnă că nu medităm în calitate de creştin asupra Legii vechi. Astfel, oricât de valabile ar fi învăţăturile pe care le putem desprinde din paginile Vechiului Testament, rămânem oameni „vechi" (ai Vechiului Testament), care încă nu sunt creştini, incapabili de a vedea cum Iisus dă sens întregii istorii. Cu toate că azi, exegeza ştiinţifică este uneori opusă exegezei spirituale ca şi cum cele două ar fi incompatibile, Origen le-a practicat pe amândouă (nu le-a considerat opuse ci complementare). Dacă exegeza literală vizează regăsirea a ceea ce a vrut să spună autorul sfânt, exegeza spirituală ne situează în taina lui Hristos. Dacă explicarea Bibliei în modul în care se procedează cu orice altă carte profană nu este decât o primă etapă, prin a doua etapă, printr-o exegeză spirituală, se furnizează creştinului o hrană duhovnicească (Crouzel 1999: 138-140).

[27] Scriptura este „un vast ocean de taine", iar în urma rugăciunilor, Dumnezeu îl învredniceşte pe interpret „de o adiere prielnică a Duhului Sfânt" pentru a putea avea parte de o „călătorie favorabilă în domeniul cuvântului" pentru a ajunge la „limanul mântuirii" (OM.FC. 1981: 41).

BDD-A25901 © 2016 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:54:29 UTC)

5.2. Exegeza practică a lui Origen

Studiul exegezei practice a lui Origen trebuie să plece de la forma literară a textului, pe care Origen o investighează şi se bazează mai mult decât pe presupuneri teologice. Distingem în exegeza lui Origen două aspecte diferite ale formei literare. Primul se referă la unitatea literară, pe care Origen o creează atunci când recurge la exegeze unui singur verset (deşi aceasta este compusă din mai multe niveluri), iar al doilea aspect priveşte organizarea omiliei sau comentariului într-o manieră unitară. Din această cauză, forma literară iese la iveală când unităţile separate ale versetelor asupra cărora s-a făcut exegeză sunt luate împreună (într-o ordine firească), ca un întreg. Tema esenţială a exegezei lui Origen este organizată în jurul ascultătorului/ cititorului (receptorului). Paşii pe care Origen îi urmează pentru interpretarea fiecărui verset au rolul de a-l apropia pe auditor de text. Apoi, organizarea interpretării acestor versete într-un tot unitar, formează o progresie, o înaintare spre asemănarea cu Hristos (pe acest drum, auditorul este ajutat de către interpretare)[28]. Origen se consideră îndatorat să se consulte de la inimă la inimă şi cu cititorii Sfintei Scripturi, pentru a le înlesni „valorificarea esenţelor spirituale" (Neaga 1981, 757).

O mare parte a interpretărilor biblice ale lui Origen ne-au fost păstrate în cadrul omiliilor sale, care erau de fapt predici spontane (fără o pregătire în prealabil). După citirea textului sacru şi o mică introducere urma explicarea verset cu verset a Scripturii. În cadrul acestei interpretări, se explica în primul rând sensul literal, apoi descoperea auditorului şi sensul (semnificaţia spirituală). Origen încerca întotdeauna să găsească o modalitate prin care auditorii să poată aplica pasajele sfinte propriei lor vieţi (David G. Hunter *apud* Malaty 1995: 56).

5.3. Justificarea teologică a exegezei spirituale (Scriptura este Iisus Hristos)

Pentru creştini, Revelaţia se identifică cu Hristos (Logosul, Cuvântul lui Dumnezeu, cf. Evanghelia după Ioan). Deci, Revelaţia este, în primul rând, o persoană, Hristos, Dumnezeu Însuşi, care vorbeşte oamenilor, revelându-se. El este Cuvântul creator prin care s-au făcut toate, în care este Viaţa şi Lumina, Cuvântul care a venit să-i înveţe pe oameni şi care, pentru aceasta, s-a făcut trup. Pentru că Revelaţia este Hristos, Sfânta Scriptură nu este, decât indirect, revelaţie, mijlocindu-l pe Hristos, în măsura în care ea îl exprimă şi-l arată. Dacă acest fapt este evident pentru Noul Testament relatează viaţa şi învăţătura lui Hristos, în cazul Vechiului Testament, acesta „nu va fi revelaţia Lui decât în măsura în care vorbeşte în întregime despre Hristos". Învăţătura patristică despre Logos – Dabar (דבר) are o dublă origine (pe de o parte, tema biblică a Cuvântului lui Dumnezeu care exprimă acţiunea divină în lume şi se regăseşte în Cuvântul ioaneic; pe de altă parte, filosofia greacă despre Logosul-Raţiune), iar Origen

[28] Structura teologică a exegezei lui Origen este „tri-dimensională"; are trei puncte de referinţă: textul, înţelesul interpretării şi ascultătorul (cf. Torjeson 1985: 12-13).

BDD-A25901 © 2016 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:54:29 UTC)

ține seama de aceasta afirmând că Logosul nu este numai Cuvântul, ci și Rațiunea eternă a Tatălui[29].

Origen consideră că prin antropomorfisme, „Dumnezeu S-a arătat deja oamenilor în felul unui om", pentru că noi „nu-L putem înțelege altfel, nu putem ieși din experiența noastră umană" și „conștienți că Dumnezeu este infinit dincolo de ea, nu ne putem exprima altfel decât pornind de la experiență". Părinții primelor secole prezintă Biblia ca operă atât a Fiului cât și a Duhului, fără a distinge clar rolurile lor. Cu toate că atât Biblia este Cuvântul lui Dumnezeu, cât și Fiul este Cuvântul lui Dumnezeu, Dumnezeu nu are două Cuvinte. Sfânta Scriptură și Logosul constituie un singur Cuvânt[30], ba mai mult, Sfânta Scriptură, ca Evanghelie veșnică este însuși Hristos.

Scriptura păstrează învățăturile despre Hristos ascunse în sensul literal, într-o formă simbolică, care se revelează în sensul spiritual, într-o formă vizibilă (Torjeson 1985: 13). Simbolismul lui Origen nu exclude adevărul istoric al Sfintei Scripturi, ci consideră că evenimentele istorice ale Vechiului Testament sunt atât prefigurări și pregătiri pentru venirea lui Hristos dar și principalul punct de plecare în înțelegerea sensului sacru. „În acest univers al credinței, simbolul, alegoria și metafora sunt categorii stilistice și ale absolutei libertăți în căutarea Adevărului" (Chilea 1978, 78), în căutarea lui Hristos.

Prin teofaniile (uneori chiar prin anghelofaniile) Vechiului Testament, însuși Cuvântul este cel care vorbește, iar Vechiul Legământ nu este revelație decât pentru că vorbește și profețește despre el. Exegeza spirituală este într-un fel „procesul invers profeției". Dacă profeția „privește înainte", „coboară pe cursul timpului, văzând, în mod obscur, într-un eveniment istoric sau contemporan, faptul mesianic sau eshatologic pe care-l prefigurează", exegeza spirituală „se întoarce înspre înapoi", „urcă pe cursul timpului și, pornind de la Mesia recunoaște în Scriptura cea veche pregătirea și semințele împlinirii actuale"[31]. A înțelege spiritual Scriptura este primirea Cuvântului din mâinile lui Iisus, este atunci când Însuși Hristos ne citește textul sacru (Lubac 1966: XV).

Origen consideră că Duhul Sfânt este autorul principal al Scripturii, iar unui astfel de autor nu-i sunt proprii cuvinte inutile. Astfel, nu doar că „fiecare detaliu trebuie să aibă un sens", ci unul „demn de Duhul Sfânt, revelând o infinitate de mistere". Pentru Origen, Scriptura nu este o operă umană, ci o operă a Duhului. Biblia este o carte prin care ne vorbește Dumnezeu, dar inspirația divină nu este o dictare (deși Duhul Sfânt lucrează asupra autorilor prin inspirație, aceștia nu-și pierd libertatea). După cum

[29] Cuvântul s-a făcut om pentru a traduce mesajul său în persoană umană, în acte și gesturi omenești (Crouzel 1999: 122-123).

[30] Scriptura e oarecum o întrupare a Cuvântului în literă, asemănătoare celei în trup. Nu este vorba despre o a doua întrupare, ci este legată întru totul de unica întrupare, pe care o pregătește (în Vechiul Testament) și o exprimă (în Noul Testament), cf. Crouzel 1999: 123.

[31] Mergând pe urmele Noului Testament, exegetul descoperă, în Vechiul Testament, simboluri, tipuri ale lui Hristos (Isaac, fiul lui Avraam, care simbolizează vechiul legământ, Iosua, în limba greacă: Isus, succesorul lui Moise, care reprezintă Legea), ale Bisericii (regina din Saba, venită dintre neamuri la Solomon), ale Sfintelor Taine etc. (Crouzel 1999: 124).

BDD-A25901 © 2016 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:54:29 UTC)

Hristos este Dumnezeu adevărat şi om adevărat, tot astfel, Biblia este, în întregime, o carte umană dar şi o carte divină[32].

Există o gradaţie în ceea ce priveşte capacitatea de comprehensiune a Scripturii care este direct proporţională cu „competenţa mistică" a hermeneutului. Datorită acestui fapt putem vorbi despre o „puzderie de teorii" care stabilesc existenţa mai multor (de la două la patru) sensuri pe care le poate avea Scriptura[33].

5.4. Cele două niveluri de interpretare

Schema hermeneutică a lui Origen trebuie raportată la principiul hristologic şi astfel se poate afirma că traseul interpretării Scripturii este unul mistic. Deşi Revelaţia este una, precum Logosul, putem vorbi şi despre caracterul ei multiplu şi variat, derivat din multiplicitatea şi varietatea fiinţelor raţionale. Astfel, Logosul se arată fiecăruia după capacitate proprie.

Deşi Iisus a fost unic, „aspectele sub care ni S-a înfăţişat sunt mai multe, iar cei care-L priveau, nu-L vedeau toţi în acelaşi fel", ci fiecare după capacitatea lor de înţelegere (CELS. 1984: 152). Dumnezeu se oferă „fiecăruia după gradul asemuirii sale cu Logosul: ca lapte copiilor, ca legume celor încă neputincioşi şi ca mâncare de carne celor puternici" (RUG. 1982: 259).

Origen atrage atenţia asupra competenţei sau asupra gradului de iniţiere a hermeneutului. Cei mulţi sau cei simpli, numiţi şi oameni ai pământului, nu se pot hrăni decât cu litera Evangheliei. Însă, cei perfecţi, cei mai răsăriţi, care ocupă locurile de frunte, numiţi oameni ai lui Dumnezeu, oameni în Hristos, oameni înduhovniciţi ajung să guste din „sufletul" Scripturii, din rodul ei, care este privilegiul celor desăvârşiţi, adevăraţi arhierei după rânduiala lui Melchisedec (COM.IN. 1982: 146).

Întrucât categoria hermeneutică fundamentală la Origen este „folosul duhovnicesc", interpretarea Sfintei Scripturi este corectă, valabilă, adevărată şi aduce cu sine un „folos", un spor de fiinţă, întrucât este o apropiere de Hristos. Hristos este hermeneutul perfect, este „principiu interior" care comunică înţelegerea spirituală a Scripturii, cunoaşterea conţinutului ei real (J. Danielou *apud* Bădiliţă 1995: 114), hermeneutica devine astfel cuminecare.

Din perspectivă hristologică, hermeneutica este un discurs tautologic şi narcisic. Logosul se rosteşte pe sine „cu o străină, omenească gură", şi Chipul se autocontemplă (Bădiliţă 1995: 114). Astfel, Hristos este atât subiectul cât şi obiectul interpretării.

6. Folosul alegoriei lui Origen

Pentru timpul său, metoda alegorică avea mai multe avantaje: pe lângă înlăturarea dificultăţilor literare din Scriptură, îl ajuta la armonizarea ideilor sale teologice şi

[32] Origen susţine că Duhul Sfânt îl aşează pe aghiograf într-o stare de supra conştiinţă şi supra libertate, capabil astfel să colaboreze conştient şi liber cu Duhul care-l inspiră (Crouzel, 1999: 124-126).

[33] Se recomandă evitarea folosirii termenului de „sens" al Scripturii şi se recomandă cel de „nivel" de interpretare (Bădiliţă 1995: 113).

BDD-A25901 © 2016 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:54:29 UTC)

filosofice, la ilustrarea doctrinei şi la explicarea necesităţii anulării ceremonialului iudaic. Pentru Origen, creştinismul nu este religia literei, ci a duhului. Prin alegorie, concepţia creştină este ridicată deasupra literei scrise, spre adevăruri spirituale (Rovenţa 1929: 60).

Origen utilizează alegoria pentru a arăta că fiecare verset biblic, pe lângă înţelesul lui literal, dincolo de acest prim sens, poate indica un eveniment din timpul Mântuitorului, din primele veacuri creştine sau chiar din perioada contemporană. Această modalitate de a înţelege Scriptura poate fi observată nu atât în felul în care interpretează fiecare verset biblic, ci se vădeşte în perspectiva sa unitară, conform căreia textul sacru conţine un înţeles ascuns. Scopul alegoriei nu este de a pune la îndoială autoritatea textului sacru (sau a îndatoririlor Legii), ci să descopere noi înţelesuri, pe care creştinii să poată să le îndeplinească. Origen se bazează masiv pe interpretarea alegorică (OM.GN. 2006: 263, 265, 267), având drept regulă hermeneutică respectul pentru Scriptură, care, nu întotdeauna are un înţeles „corporal" (literal), dar care, în întregime, are un sens spiritual-alegoric (Gregerman 2009, 184-185).

7. Concluzii

Pentru ca Biblia să nu rămână o „cartea închisă" (Is. 39:11, Apoc. 5:1), pentru ca un cuvânt intim al lui Dumnezeu să fie auzit de suflet în momentul lecturii sale, Legea veche sau litera Noului Legământ trebuie observate spiritual. În acest sens, Origen arată că exegeza spirituală este spirituală în sensul cel mai exact al termenului. În acest sens, Origen stabileşte două direcţii (Sfânta Scriptură şi interpretul), care dacă sunt corect apreciate, aduc o lumină în procesul de (re)descoperire a mesajului divin, care este adresat (poate într-o mai mare măsură) şi contemporanilor.

Înţelegerea spirituală a Scripturii este posibilă dacă nu-I neglijăm principalul Autor-Divin şi-i recunoaştem caracterul revelat şi inspirat. Principiul credinţei în interpretarea Scripturii nu răspunde numai concepţiei lui Origen despre inspiraţia Scripturii, ci este şi „primul răspuns apologetic împotriva iudeilor, ereticilor şi păgânilor". Pentru că înţelegerea Scripturii nu-i „un lucru simplu şi la puterea fiecăruia", pentru că există deosebiri de interpretare, Origen consideră că „pentru a interpreta Scriptura în chip drept, trebuie să avem o metodă anumită după care să o citim şi să o înţelegem" (Rovenţa 1929: 35-36).

Origen arată că înţelegerea Scripturii nu-i posibilă dacă Dumnezeu închide „ochii minţii"[34]. Componenta raţională este necesară dar, deplina înţelegere nu-i cu putinţă dacă nu începe cu credinţa (element subiectiv, singura care ajută raţiunea şi garantează o înţelegere obiectivă şi desăvârşită). Interpretarea nu poate fi numai strict literală şi raţională, ci este nevoie şi de lumina credinţei, care dezvăluie secretele adânci ale

[34] Vezi exemplul poporului iudeu, care pierzând contactul cu Dumnezeu, le-a fost „sigilată" profeţia, ochii li s-au închis, şi fiind nevrednici n-au putut „să vadă cele ascunse dintre misterele din Sfintele Scripturi". Astfel, neputând citi în profeţii, nu înţeleg, înţelepciunea fiindu-le luată, în lumina lor nu-i lumină, „ci întuneric şi noapte" (cf. COM.MT. 2004: 688-689).

BDD-A25901 © 2016 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:54:29 UTC)

înţelesului Scripturii (Rovenţa 1929: 36-37). Aşadar, e nevoie să ne învingem raţiunea pentru a nu considera propriile păreri drept vocea lui Dumnezeu.

Pentru că sensul spiritual este recunoscut doar de cei peste care Duhul Sfânt şi-a pogorât darurile, înseamnă că pentru a înţelege Sfânta Scriptură, trebuie să fim în acelaşi Duh Sfânt, trebuie să interpretăm ca şi cum am avea mintea lui Hristos, pe care o dăruieşte Duhul. Deci, din credinţă se desprinde principiul inspiraţiei, convingerea că Sfintele Cărţi nu sunt opere omeneşti, ci au un caracter revelaţional (Neaga 1981, 758).

Origen ne atenţionează asupra faptului că depinde de noi (de persoana umană) felul în care percepem şi înţelegem mesajul scripturistic. Odată recunoscută divinitatea Scripturii, interpretul trebuie să dobândească printr-o pregătire intelectuală şi spirituală o stare compatibilă şi vrednică de această activitate. Cu toate acestea, interpretarea spirituală nu depinde numai de interpret, căci acesta beneficiază de un ajutor divin dacă este vrednic şi ştie cum să îl invoce. Cele Trei Persoane intervin constant pentru a dărui înţelegerea cuvintelor sfinte. Harul Cuvântului şi al Duhului, care făcea să ardă inimile ucenicilor pe drumul spre Emaus (Luc. 24:32), lucrează în noi arătându-ne sensul Scripturii. Acest har coboară numai asupra unei naturi pregătite să-l primească. Interpretarea spirituală trebuie înţeleasă numai într-un context de contemplaţie şi rugăciune: neînţelegerea sau ignorarea acestui adevăr este cauza multor judecăţi false şi depreciative la adresa ei. Cu toate că exegezei spirituale i se reproşează adeseori lipsa rigorii şi a obiectivităţii pe care le propune exegeza ştiinţifică a zilelor noastre, ea porneşte de la exegeza ştiinţifică şi o înscrie în istoria mântuirii, însă rămâne situată într-un context de rugăciune (Crouzel 1999: 128-129).

Principiile hermeneutice ale lui Origen sunt importante pentru cercetătorii moderni pentru că le reaminteşte că Scriptura este o carte sfântă, având mesaj revelat şi inspirat. Apoi, se pune accentul pe interpret, care trebuie să-şi adune atât puterile raţionale, dar în special pe cele spirituale pentru a putea depăşi primul sens, cel mai accesibil, şi a se ridica la cel spiritual, demn de autorul divin. Pentru ca interpretul să poată recunoaşte sensul spiritual, el trebuie să ceară şi ajutor divin, care odată acordat, creează acea teandrie necesară înfăptuirii binelui. Demersul lui Origen este actual şi necesar poate într-o măsură mult mai mare creştinului contemporan căruia îi arată o modalitate prin care mesajul biblic nu rămâne un simplu concept, ci el este transpus în viaţa cotidiană. Susţinând că Legea Vechiului Testament şi litera Noului Testament trebuie înţelese spiritual, Origen ne arată modalitatea prin care mesajul Scripturii poate şi trebuie să fie trăit.

Bibliografie

A. Izvoare şi lucrări de referinţă

Biblia sau Sfânta Scriptură, Editura Institutului Biblic şi de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, Bucureşti, 2001.

BODOGAE OM.IŞ. 1981 = Pr. prof. Teodor Bodogae, *Omilii la cartea Ieşirii. Introducere*, în Origen, *Scrieri alese*, traducere pr. prof. Teodor Bodogae, pr. prof. Nicolae Neaga şi Zorica Laţcu, Editura Institutului Biblic şi de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, Bucureşti, 1981 (PSB, vol. 6).

BDD-A25901 © 2016 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:54:29 UTC)

BODOGAE OM.NM. 1981 = Pr. prof. Teodor Bodogae, *Omilii la cartea Numerii. Introducere*, în Origen, *Scrieri alese*, traducere pr. prof. Teodor Bodogae, pr. prof. Nicolae Neaga şi Zorica Laţcu, Editura Institutului Biblic şi de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, Bucureşti, 1981 (PSB, vol. 6).

CELS. 1984 = Origen, *Contra lui Celsus*, Studiu introductiv, traducere şi note de pr. prof. Teodor Bodogae, Editura Institutului Biblic şi de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, Bucureşti, 1984 (PSB, vol. 9).

COM.IN. 1982 = Origen, *Din Comentariul la Evanghelia după Ioan*, traducere de pr. prof. Teodor Bodogae, pr. prof. Nicolae Neaga şi Zorica Laţcu, Editura Institutului Biblic şi de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, Bucureşti, 1982 (PSB, vol. 7).

COM.JN. 1862 = Origenes, *Commentaria in evangelicum Joannis*, în MIGNE, PG, vol. 15 (1862).

COM.MT. 1982 = Origen, *Din comentariul la Evanghelia după Matei*, traducere de pr. prof. Teodor Bodogae, pr. prof. Nicolae Neaga şi Zorica Laţcu, Editura Institutului Biblic şi de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, Bucureşti, 1982 (PSB, vol. 7).

COM.MT. 2004 = Philip Schaff, *Origen's Commentary on the Gospel of Matthew*, în *Ante Nicene Fathers*, vol. 9, Christian Classics Ethereal Library, Grand Rapids, 2004.

FILOC. 1982 = Origen, *Filocalia*, traducere de pr. prof. Teodor Bodogae, pr. prof. Nicolae Neaga şi Zorica Laţcu, Editura Institutului Biblic şi de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, Bucureşti, 1982 (PSB, vol. 7).

GREG. 2004 = Philip Schaff, *Letter of Origen to Gregory*, în *Ante Nicene Fathers*, vol. 9, Christian Classics Ethereal Library, Grand Rapids, 2004.

HOM.EZ. 2010 = Origen, *Homilies 1-14 on Ezekiel*, The Newman Press, Mahwah, 2010.

HOM.JE. 1998 = Origen, *Homilies on Jeremiah an 1 Kings 28*, translated by John Clark Smith, The Catholic University of America Press, Washington, 1998.

IN.TES. 1862 = Origenes, *In epistolam I ad Thessalonicenses*, în MIGNE, PG, vol. 15 (1862).

OM.FC. 1981 = Origen, *Omilii la cartea Facerii*, traducere pr. prof. Teodor Bodogae, pr. prof. Nicolae Neaga şi Zorica Laţcu, Editura Institutului Biblic şi de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, Bucureşti, 1981 (PSB, vol. 6).

OM.GN. 2006 = Origen, *Omilii, comentarii şi adnotări la Geneză*, Studiu introductiv, traducere şi note de Adrian Muraru, Editura Polirom, Iaşi, 2006.

OM.IO. 1981 = Origen, *Omilii la cartea Iosua*, traducere pr. prof. Teodor Bodogae, pr. prof. Nicolae Neaga şi Zorica Laţcu, Editura Institutului Biblic şi de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, Bucureşti, 1981 (PSB, vol. 6).

PASS. 1992 = Origen, *Treatise on the Passover*, translated and annotated by Robert J. Daly, S. J., Paulist Press, New York/Mahwah, 1992.

PRAT 1912 = F. Prat, *Origene*, în *Dictionnaire de la Bible*, publie par F. Vigouroux, deuxieme triage, tome quatrieme, deuxieme partie, Miamin-Pavot, Letouzey et Ane editeurs, Paris, 1912.

BDD-A25901 © 2016 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:54:29 UTC)

PRINC. 1982 = Origen, *Despre Principii*, Studiu introductiv, traducere, note pr. prof. Teodor Bodogae, Editura Institutului Biblic şi de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, Bucureşti, 1982 (PSB, vol. 8).
RUG. 1982 = Origen, *Despre rugăciune*, traducere de pr. prof. Teodor Bodogae, pr. prof. Nicolae Neaga şi Zorica Laţcu, Editura Institutului Biblic şi de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, Bucureşti, 1982 (PSB, vol. 7).
SONG 1957 = Origen, *The Song of Songs: Commentary and Homilies*, Paulist Press, New York, 1957.

B. Literatură secundară

von Balthasar 2007: Hans Urs von Balthasar, *Cuvânt şi taină la Origen*, traducere Marius Boldor şi Alin Tat, Galaxia Gutenberg, Târgu-Lăpuş, 2007.
Basarab 1997: Pr. prof. dr. Mircea Basarab, *Ermineutica Biblică*, Editura Episcopiei Ortodoxe Române, Oradea, 1997.
Bădiliţă 1995: Cristian Bădiliţă, *Hermeneutica hristologică la Origen*, în Origen, *Comentariu la Evanghelia după Ioan, Cartea I*, traducere, note şi studii de Cristian Bădiliţă, Institutul European, Iaşi, 1995.
Chilea 1978: Sebastian Chilea, *Despre ipotezele lui Origen*, în „Studii Teologice", nr. 1-2, 1978, p. 66-80.
Coman 1971: Ioan Coman, *Nicolae Iorga despre scriitorii bisericeşti*, în „Studii Teologice", nr. 9-10, 1971, p. 605-615.
Crouzel 1999: Henri Crouzel, *Origen personajul – exegetul – omul duhovnicesc - teologul*, traducere Cristian Pop, Editura Deisis, Sibiu, 1999.
Gregerman 2009: Adam Gregerman, *Reverence Despite Rejection: The Paradox of Early Christian Views of Biblical Authority*, în „Cross Currents", nr. 59, 2009, p. 176-190.
Hanson 2002: Richard Patrick Crosland Hanson, *Allegory and Event: A Study of the Sources and Significance of Origen's Interpretation of Scripture*, Westminister John Knox Press, Louiville, 2002.
Lubac 1966: Henri de Lubac, *Introduction to the Torchbook Edition*, în Origen, *On First Principles*, Harper & Row, New York, 1966.
Lubac 1998: Henri de Lubac, *Exegese Medievale: The four senses of Scripture*, vol. 1, translated by E. M. Macierowski, Wm. B. Eerdmans Publishing, 1998.
Malaty 1995: Fr. Tadros Y. Malaty, *Origen*, în *The School of Alexandria*, book two, OrthodoxEbooks, Jersey City, 1995.
Neaga 1981: Nicolae Neaga, *Principii ermineutice în omiliile biblice ale lui Origen*, în „Mitropolia Ardealului", nr. 10-12, 1981, p. 757-763.
Orbe 1969: Antonio Orbe, *La Patristica y el progreso de la teologia*, în „Gregoriana", nr. 50, 1969, p. 543-570.
Rovenţa 1929: Haralambie Rovenţa, *Interpretarea Scripturii după Origen*, Râmnicul Vâlcea, 1929.
Scriban 1922: Iuliu Scriban, *Ermineutica biblică*, Editura „Cassei Şcoalelor", Bucureşti, 1922.
Torjeson 1985: Karen Jo Torjeson, *Hermeneutical Procedure and Theological Structure in Origen's Exegesis*, de Gruyter, Berlin/New York, 1985.

BDD-A25901 © 2016 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:54:29 UTC)